राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि ग्रंथालयाची भूमिका

Gaikwad Manisha Khandu
Arts Science and Commerce College,
Indapur, Dist. Pune 413106
Email : gaikwadmk11@gmail.com

घोषवारा : भारत सरकारच्या शिक्षणमंत्रालयाने सप्टेंबर 2020 मध्ये नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण चौतीस वर्षाच्या प्रदिर्घ कालावधीनंतर सादर केले. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण हे शालेय स्तर, उच्च शिक्षण, आजीवन शिक्षण आणि इतर महत्त्वपूर्ण क्षेत्रे यांच्यावर आधारीत विभागले गेले आहे. उच्च शिक्षणामध्ये ग्रंथालय माहिती पुरविण्याचे महत्त्वाचे काम करते. यासाठी ग्रंथालयात संसाधनांच्या चांगल्या सोई आणि दर्जेदार संग्रह असणे गरजेचे आहे. ग्रंथालये ही सेवा पुरविणारी एक शैक्षणिक व्यवस्था आहे त्यामुळे शैक्षणिकधोरण ठरविताना ग्रंथालयाची क्षमता, उद्दिष्टे, ध्येय धोरणे लक्षात घेतली पाहिजेत. शिक्षण व्यवस्थेत ग्रंथालय माहिती पुरविण्याचे महत्त्वाची भुमिका बजावतात. म्हूनच ग्रंथालयचा प्रभाव शिक्षण क्षेत्रात सर्व स्तरात दिसून येतो. यामुळेच राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरणाच्या विकासामध्ये ग्रंथालय महत्त्वाची भुमिका बजावतात.

कि वर्ड : नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण, ग्रंथालय भुमिका, शैक्षणिक ग्रंथालये, ग्रंथालय सेवा

प्रस्तावना :

भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाने सप्टेंबर 2020 मध्ये नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण सादर केले. पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण 1968 मध्ये प्रकाशित झाले आणि नंतरच्या जवळजवळ ३४ वर्षाच्या दीर्घकालावधी नंतर दुसरे शैक्षणिकधोरण 1986 मध्ये आणि अलीकडेच 2020 मध्ये तिसरे राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण जाहीर केले गेले. आपल्या देशाच्या वाढत्या विकासात्मक गरजा लक्षात घेऊन नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण बनवले गेले आहे. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण हे समानता, गुणवत्ता आणि जबाबदारी याला प्राधान्य देते.

प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणा पर्यंत तसेच व्यावसायिक आणि तांत्रिक शिक्षणापर्यंत एकत्रित आराख़डा देण्याचे काम भारतीय नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) 2020 मध्ये करण्यात आले. या नविन धोरणामध्ये जुनी १०+२ हि संरचनेच्या जागी ५+३+३+४ अशी रचना करण्यात आली. या सर्व स्तरामध्ये दर्जेदार शिक्षणासाठी सार्वत्रिक प्रवेश, समानता, परवडणारी क्षमता, जबाबदारी आणि गुणवत्ता हे NEP 2020 चे मूलभूत आधारस्तंभ आहेत. या आराख़डयात इंटरनेट आधारित ई-शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. शाश्वत विकासाला महत्त्व देणारी रचना NEP 2020 ची दिसून येते. NEP 2020 चे उद्दिष्ट आपल्या देशाच्या वाढत्या विकासात्मक अत्यावश्यकतेकडे लक्ष देणे हे आहे. आर्थिक,सामाजिक न्याय आणि समानता, वैज्ञानिक प्रगती, राष्ट्रीय एकात्मता, सांस्कृतिक जतन आणि वैश्विक उच्च-गुणवत्ता साधण्यासाठी शिक्षणाला महत्त्वाचे स्थान आहे. व्यक्ती, समाज, देश आणि जगासाठी देशाची आर्थिक स्थिती आणि संसाधने विकसित करण्यासाठी आणि वाढवण्यासाठी दर्जेदार शिक्षण असणे गरजेचे आहे. त्यामुळे देशाच्या विकासासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 अत्यंत उपयुक्त ठरणार आहे.

- **राष्ट्रीय शैक्षणिकधोरण -2020 मधील उच्च शिक्षण धोरणांचे गुणवैशिष्टे :**
- बाल वयोगटातील मुलांसाठी (वय वर्ष ३ ते ६) अनिवार्य शिक्षण
- प्राथमिक ते इयत्ता 12 पर्यंत शिक्षणाच्या सर्व स्तरापर्यत शिक्षणासाठी सार्वत्रिक प्रवेश
- इयत्ता 5 पर्यंत मातृभाषा/स्थानिक भाषा/प्रादेशिक भाषा याला प्राधान्य

- विद्यार्थी केंद्रित धोरण
- शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिटची स्थापना
- बहुविद्याशाखीय शिक्षण आणि संशोधन विद्यापीठे (MERUs) ची स्थापना करणे.
- संशोधनआणि विकासासाठी राष्ट्रीय संशोधन (NRF) संस्था स्थापना करणे
- खुल्या आणि दूरस्थ शिक्षणासाठी केंद्राचा विस्तार करणे
- उच्च शिक्षण व्यवस्थेत व्यावसायिक शिक्षणाला महत्त्व
- मूल्यांकन सुधारणा
- शिक्षण व्यवस्थेत तंत्रज्ञानाचा व्यापक वापर
- न्याय आणि सर्वसमावेशक शिक्षण
- शालेय शिक्षणाची मानक प्रस्थापणे आणि मान्यता
- शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण
- परदेशी विद्यापीठांना मान्यता देणे

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आणि ग्रंथालय भूमिका :

- **शिक्षण आणि संसाधने केंद्र म्हणून विकसित होणे :**

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचे उद्दिष्ट उच्च शिक्षणातील एकूण नोदणी प्रमाण २६.३% (२०१८) वरुन २०३५ पर्यंत ५०% पर्यंत वाढवण्याचे आहे. हे नोंदणी प्रमाण वाढवण्यासाठी शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणावर भर देते. हे उद्दिष्ट साधण्यासाठी सर्व प्रकारच्या वापर कर्त्यांसाठी सुलभ प्रवेश आणि उपलब्धता सुनिश्चित करावी लागेल. तसेच ग्रंथालयांना पुरेशी आणि नवीनतम अभ्यास आणि वाचन संसाधने व ग्रंथालय सेवा आणि सुविधांवर अधिक भर देण्याची आवश्यकता आहे.

- **आकर्षक शिक्षण साहित्याचा विकास :**

नवीन २०२० च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार, सर्व स्तरातील विद्यार्थ्यांसाठी स्थानिक आणि भारतीय भाषांमध्ये मानक सामग्रीसह पुस्तके विकसित करणे आवश्यक आहे. पुस्तकांचा दर्जा आणि आकर्षकता सुधारण्यासाठी धोरणात्मकपणे काम करणे गरजेचे आहे. NEP 2020 मध्ये समाजाच्या वाचकांसाठी तसेच शिक्षकांसाठी नवीन अभ्यासक्रमानुसार प्रगत आणि नवीनतम संसाधनांसाठी तरतुदी आहेत. ग्रंथालयांवर धोरणात्मक लक्ष कमी दिसत आहे परंतु तरीही, ग्रंथालयातील बाबी स्पष्टपणे दिसल्या पाहिजेत.

- **ग्रंथालयांमध्ये पुस्तकांची उपलब्धता आणि सुलभता सुनिश्चित करणे :**

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ने दर्जेदार शिक्षण आणि संशोधन विकासासाठी वाचकांसाठी दर्जेदार पुस्तके आणि संसाधनांची उपलब्धता आणि सुलभता यावर लक्ष केंद्रित केले आहे. अपंग व्यक्ती आणि इतर भिन्न-अपंग व्यक्तींसह समाजातील विविध आणि विशेष प्रकारच्या वाचकांसाठी पुस्तके आणि संसाधने उपलब्ध करून देण्याची तरतूद आहे.धोरण शिफारस करते की सर्व समुदाय, संस्था आणि शैक्षणिक संस्था-शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे आणि सार्वजनिक ग्रंथालये - सर्व विद्यार्थ्यांच्या गरजा आणि आवडी पूर्ण करणाऱ्या पुस्तकांचा पुरेसा पुरवठा सुनिश्चित करण्यासाठी बळकट आणि आधुनिकीकरण केले जाईल.

- **देशभरात वाचनाच्या सवयीला प्रोत्साहन :**

वाचकसंख्या वाढवण्यासाठी सार्वजनिक आणि शालेय ग्रंथालये मोठ्या प्रमाणात वाढविण्याची गरज आहे. वाचनाची सवय वाढवण्यासाठी बुक क्लबची सुविधा विकसित केली जाईल.वाचन संसाधने व ग्रंथालय सेवा आणि सुविधांवर अधिक भर देणे गरजेचे आहे.

- **ऑनलाइन संसाधने आणि डिजिटल लायब्ररींसाठी तरतूद :**

NEP 2020 मध्ये डिजिटल ग्रंथालयांसाठी ऑनलाइन संसाधनांची तरतूद आहे आणि ग्रंथालये पुस्तकांची ऑनलाइन सुलभता आणि डिजिटल ग्रंथालयाचा अधिक व्यापक वापर वाढवण्यासाठी पावले उचलली जातील.विद्यार्थ्यांना अधिक चांगल्या प्रकारे सेवा देण्यासाठी विशेषत: खेड्यांमध्ये शाळा नसलेल्या वेळेत, येत्या काही वर्षांत ICT सुसज्ज शाळा/सार्वजनिक ग्रंथालयांची स्थापना केली जाईल.

- **ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांसाठी योग्य निरंतर शिक्षण :**

सर्व प्रकारच्या वाचकांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी, ग्रंथालय सेवा-सुविधा निर्माण कराव्या लागतील, तसेच त्या विकसित करणे, त्यामध्ये वाढ करणे आणि त्यांच्या वाचकाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी योग्य कर्मचारी वर्ग सुनिश्चित केला जाईल. या कर्मचाऱ्यांना वेळोवेळी योग्य प्रशिक्षण दिले जाईल, जेणेकरुन नवनविन आव्हानांना ग्रंथालय कर्मचारी सामोरी जाऊ शकतील.

- **ग्रंथालयांमध्ये ग्रंथेतर साहित्याची उपलब्धता आणि तंत्रज्ञानाचा वापर :**

धोरण सूचित करते की वरील उपक्रमांना बळकट करण्यासाठी ग्रंथालयामध्ये तंत्रज्ञानाचा वापर केला जाईल. प्रौढ शिक्षणासाठी दर्जेदार तंत्रज्ञान-आधारित पर्याय जसे की ॲप्स, ऑनलाइन अभ्यासक्रम, मॉड्यूल, ऑनलाइन पुस्तके, डिजिटल संसाधने आणि माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान - सुसज्ज ग्रंथालये आणि प्रौढ शिक्षण केंद्रे चा वापर केला जाईल. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण सर्व विद्यमान ग्रंथालयांना बळकट करत आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये डिजिटल जगात सर्व स्तरांवर ग्रंथालयांच्या विकासासाठी सर्व प्रकारच्या तरतुदी आहेत. सध्याच्या आधुनिक डिजिटल युगात, हे स्पष्ट आहे की ग्रंथालये संशोधन आणि शैक्षणिक विकासात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतील. ग्रंथालये दर्जेदार शिक्षण आणि राष्ट्राच्या प्रगतीचे योग्य मार्ग प्रदान करतील.

- **निष्कर्ष :**

भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाने सप्टेंबर 2020 मध्ये नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण सादर केले. देशाच्या विकासात्मक गरजा लक्षात घेऊन हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 सादर केले आहे. उच्च शिक्षण हा देशाच्या विकासाचा कणा आहे.नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचे उद्दिष्ट हे उच्च विभूषित, विचारशील, आणि सर्जनशील नागरिक तयार करणे आहे. या धोरणामध्ये काही अपवाद वगळता शैक्षणिक ग्रंथालयांकडून विशिष्ट अपेक्षांचा उल्लेख केलेला नाही. तथापि, या अपेक्षा गर्भित आहेत असे समजून घेतल्या पाहिजेत. देशाच्या विकासाला सर्व क्षेत्रातील संशोधन मदत करत असल्याने उच्च शिक्षण केंद्रांमधील ग्रंथालयांनी स्वतःला संशोधन समर्थन आणि विद्यार्थी समर्थन केंद्र म्हणून विकसित केले पाहिजे. ग्रंथालयांनी पारंपारिक भूमिका बजावण्या व्यतिरिक्त,विद्यार्थ्यांची सर्व प्रकारची ज्ञानाची गरज भागविण्यासाठी दर्जेदार पुस्तके आणि संसाधनांची उपलब्धता तसेच नवनविन तंत्रज्ञानाचा वापर असलेले सुसज्ज असे ग्रंथालय उभा करावे.

संदर्भसूची :

- Aithal, P. S., and ShubhrajyotsnaAithal. “Analysis of Higher Education in Indian National Education Policy Proposal 2019 and Its Implementation Challenges.” International Journal of Applied Engineering and Management Letters (IJAEML) 3, no. 2 (2019): 1–35.
- Bapte, Vishal Dattatray. “Libraries in the Context of National Education Policy,” 2022.
- Cholin, Veeranna S. “Study of the Application of Information Technology for Effective Access to Resources in Indian University Libraries.” The International Information & Library Review 37, no. 3 (2005): 189–97.
- Kumar, Alok. “New Education Policy (NEP) 2020: A Roadmap for India 2.0.” University of South Florida M3 Center Publishing 3, no. 2021 (2021): 36.
- Kumar, Krishan, and Jaideep Sharma. “Library and Information Science Education in India: A Historical Perspective.” DESIDOC Journal of Library & Information Technology 30, no. 5 (2010): 3–8.
- Muralidharan, Kunnummal, KulandaivelShanmugan, and YuryKlochkov. “The New Education Policy 2020, Digitalization and Quality of Life in India: Some Reflections.” Education Sciences 12, no. 2 (2022): 75.
- Pal, Surendra Kumar. “Role of Digital Libraries in the Development of Distance Education in India _,” 2015.
- Thanuskodi, S. “The Environment of Higher Education Libraries in India.” Library Philosophy and Practice 278 (2009).
- https://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English.pdf
- https://www.education.gov.in